

Els avatars amorosos de Jerònima Verdejo

VICENT TEROL I REIG

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA / ARXIU MUNICIPAL D'ONTINYENT

Recibido: 8 de septiembre de 2021

Aceptado: 23 de septiembre de 2021

Abstract: This article studies how, at the beginning of the seventeenth century, a series of procedural documentation informs about the love affairs of the young Jerònima Verdejo, related to the bandit Jaume Mollà, who is fugue. Your adventure, located at the Palomar, but with scenes in other Valencian places, will not end well.

Key Words: Female condition, seventeenth century, banditry, criminal proceedings.

Resum: Aquest article estudia com, a principis del segle XVII, una sèrie de documentació processal ens informa dels afers amorosos de la jove Jerònima Verdejo, relacionada amb el bandoler Jaume Mollà, amb qui es fuga. La seua aventura, ubicada al Palomar, però amb escenes en altres indrets valencians, no acabarà bé.

Paraules clau: Condició femenina, segle XVII, bandolerisme, processos criminals.

De vegades, els documents d'arxiu ens han transmés (quan han aconseguit perdurar) algunes històries apassionants i ens forneixen veritables arguments de novel·la. Una d'aquestes històries té per protagonista una jove d'Ontinyent. A partir d'un procés criminal de la cort del procurador general o batle del comtat d'Albaida, se'ns obri una d'aquelles rares finestres que ens permeten observar directament el passat.¹ És un exemple privilegiat del mosaic de persones que conformaven la societat de la Vall d'Albaida en el trànsit del Cinc-cents al Sis-cents.

Els actors de l'escenari històric solen ser les persones. Els homes tenen un protagonisme absolut i les dones solen estar absents, a mena de *subjectes passius*, en el millor dels casos, i a sovint com a meres figures decoratives. Aquesta serà, doncs, una *microhistòria de persona*, la microhistòria d'una dona, que ens servirà d'observatori d'excepció per il·lustrar, clarificar i fer entenedores algunes facetes de la sempre polièdrica reconstrucció del passat. La història pot ser entesa des d'aquesta perspectiva, com una tela teixida amb històries particulars, individuals i irrepetibles, però sempre diverses atesa la diversitat atemporal i consubstancial de la condició humana.

Corre l'any 1601. Jerònima feia poc que vivia al Palomar. Era filla de Baptista Verdejo i de Maria Anna Esquer. Sa mare era del Palomar i son pare d'Ontinyent, on residien. Ara, però, han mort els dos i ella és òrfena i menor d'edat, per la qual cosa ha d'estar sota la tutela legal d'un parent. Recentment ha passat de viure a la populosa vila d'Ontinyent, llavors la més poblada de tot el regne de València amb 1.350 veïns, a fer-ho en un poble xicotet i tranquil de 90 veïns,² tal volta massa per al seu gust. Ara ha de servir a casa del seu oncle Vicent Esquer, el germà de sa mare. El seu oncle, que té 54 anys, regenta l'hostal del Palomar. És ja tota una dona, atractiva i molt ben pareguda; però només té diu anys, tot i que diu anys en aquells moments en són prou més dels diu dels nostres dies. Però són també els diu anys de la plenitud, de la sang bullent, del despertar dels desitjos, de deixar volar el cap i mirar de viure les fantasies. A més de son oncle, té un altre familiar al

¹ Arxiu Municipal d'Albaida [AMA], llig. 1602-C, doc 73, *Procés criminal del procurador fiscal de la vila y condat de Albayda contra Jaume Mollà, del lloch del Palomar*.

² Comptava llavors amb uns 90 veïns, 89 en 1578. AMA, *Llibres de cobraments de la peita*, 1578, ff. 57v-60r. Ambdues dades en Bernat i Martí & Badenes Martín (1994, 137).

Palomar: Isabel Verdejo, la seua germana, casada amb Nicolau Micó.³ Això ens permet de suposar que ella era fruit de les segones noces de son pare, qui per mediació de sa tia Magdalena Esquer, casada ja a Ontinyent, hauria maridat amb Maria Anna Esquer, sa mare, quan aquesta encara era fadrina.⁴

Jerònima compleix una funció reservada a molts i moltes joves en aquells moments: ser criada o *mossa*, complir el servei de cicle vital, ço és, *afermar-se* o llogar-se per a servir en altres cases, de familiars en uns casos; en altres (la majoria, val a dir) de coneguts. Així aconseguien alleugerir les seues famílies de la càrrega econòmica que suposava la seua criança i possibilitaven, alhora, els mitjans materials per a fer possible el futur casament o la col·locació futura dels adolescents, amb un dot o amb l'experiència de l'aprenentatge d'un ofici, segons el cas. No seria aquest el cas de Jerònima, qui s'havia quedat òrfena, raó per la qual la responsabilitat de la seua tutela recauria en els membres de la seua família materna, compromesos en la salvaguarda del patrimoni que hauria aportat sa mare en el casament, en qualitat de dot i creix, que ara li pertocaria com a herència. No s'explica d'altra manera el periple que la du al Palomar i la torna després a Ontinyent, a casa de sa tia Magdalena Esquer, una altra germana de sa mare. Ara, de moment, serveix en casa del germà major de sa mare, qui —tot ho indica— s'hauria quedat vidu en dates recents i el qual exerciria la responsabilitat patriarcal de ser el cap de família.⁵

L'hostal del Palomar i les males companyies

La monotonia que tal volta poguera trobar Jerònima al Palomar s'atenuava prou pel treball del seu oncle i les seues ocupacions. L'hostal

³ Nicolau Micó i Isabet Verdejo casaren a Ontinyent, atés que no consta el seu matrimoni als llibres d'administració sacramental del Palomar. Si que hi consta el primer fill que tingué de Nicolau Micó, anomenat Vicent, que va nèixer el 31-12-1592: Arxiu Parroquial del Palomar [APP], f. 9v.

⁴ Ben entés que és una hipòtesi plausible. No consta el seu matrimoni amb Baptista Verdejo als llibres d'administració sacramental de la parròquia de Sant Pere del Palomar, el registre de matrimonis més antic del qual comença en 1565. La qual cosa indica que es van casar a Ontinyent.

⁵ Tot apunta que era vidu, encara que no podem precisar-ho. L'única certesa és el seu casament amb Isabel Garrigós l'1 de juny de 1573. APP, f. 59r. L'anotació indica que ho féu en primeres núpcies, la qual cosa indicaria que, probablement, es casaria una segona vegada, com era habitual, tot i que no hi apareix registrat aquest segon matrimoni perquè tindria lloc en la població de la qual era originària la segona dona, de la qual no coneixem la identitat.

era un edifici que pot ser qualificat sense cap dubte com a veritable signe identificatiu del Palomar en els temps medievals i moderns. El Palomar era en aquells moments encara un lloc o carrer de la vila d'Albaida, fins que s'independitzarà com a *universitat* en 1603.⁶ Bona prova d'això és el rastre documental que ha deixat al llarg dels segles, des de la seua construcció en el Tres-cents.

Als hostals, bordells i tavernes ens apareix el bigarrat microcosmos de la gent de malviure: els tafurs, les *fembres pecadores* o prostitutes, els *homs mundanaris* o proxenetes i alcavots, els rodamóns i els brivalls de tota mena i condició. Són, per tant, el *lloc de perdició*. A l'hostal es juga, es beu vi i s'aiguarden, és accessible el mercat del sexe. Ben entés que hi ha també els captaires, els mercaders itinerants o marxants/marxanteros, els traginers i els viatgers ocasionals. Les tavernes, els hostals, i, fonamentalment, els bordells, són espais on es constata una forta sociabilitat masculina. Són, també, illots de llibertat i d'igualtat, en una societat estrictament jerarquitzada. El del Palomar feia funcions d'hostal, de taverna, de bordell i, fins i tot, de tenda o botiga municipal.

L'univers mental de l'època acceptava aquestes institucions. Eclesiàstics moralistes i antihumanistes (com ara sant Vicent Ferrer) acceptaven l'existència de bordells, de tavernes i d'hostals com una necessitat que donara eixida als instints femenins i als dels fadrins. Aquests establiments eren, a més, una garantia d'estabilitat social, amb avantatges diversos: per una banda suposaven una vàlvula d'escapament per a les energies i necessitat dels cèlibes masculins, dels fadrins, en una societat que els condemnava, formalment, a l'abstinència; permetia, a més, una eixida a les necessitats sexuals dels marits (preferible, i per això consentida, a l'adulteri) sense trastocar l'ordre social, materialitzat en la figura del matrimoni; finalment, eren una mena de *ghettos* on es localitzaven (sent així més controlables) els components d'eixa marginalitat, els individus que viuen en la ratlla de la legalitat o que l'han traspassada ja, esdevenint *foragitats*, fora de la llei. I per descomptat, hi concorrien assíduament la gent de mala vida i de mala fama.

Aquest submón de marginalitat⁷ serà objecte d'atenció específica per part del poder públic, omnipresent en totes les esferes socials i econòmiques. No podia ser d'altra manera: són els elements perillosos

⁶ "Albaida i el Palomar, una historia en comú. De la guerra de la Unió a l'emancipació d'Albaida," en Terol i Reig & Soler (1996, 231-263).

⁷ Citarem, entre una historiografia prolixa, per a l'època medieval: Narbona Vizcaíno (1992). Per a l'època moderna: Pérez García (1990).

per a la idea de l'ordre imperant aleshores en la societat; són els desarrelats que vaguen per ciutats i viles, sense família, sense feina. Són els anònims protagonistes de bona part de la criminalitat.

A l'hostal passen tots els dies molts dels veïns —homes s'entén— a comprar vi i aiguardent, a consumir-lo allí mateix o a comprar oli, pa i altres productes a la menuda. És, amb seguretat, el lloc més concorregut del poble. Per allà passen els pares de família i els fadrins. Un home d'aquests li causarà molts maldecaps en dies successius a Jerònima.

Jaume Mollà era un veí del Palomar que en 1601 havia complit ja els 29 anys. Era una edat en la qual la immensa majoria dels companys de la seua generació havien format ja una família i duien una vida normal, segons els paràmetres d'una comunitat camperola on predominava la mitjana propietat, un món conformat per llauradors, per camperols propietaris. Ell, tanmateix, continuava fadri. El seu comportament al llarg d'una vida encara curta podria ser qualificat de dissolut: era allò que es denominava llavors un home de mala fama, un mal exemple que els pares palomarencs invocarien en bonegar i reprendre els seus fills. Tal volta era l'únic mal exemple, atesa la grandària del lloc. Però, al remat, era un personatge que gaudia indiscutiblement de notorietat al Palomar. No manifesta cap amor al treball: havia defugit el dogal de les feines del camp i tampoc havia après cap ofici. Havia après, tanmateix, a buscar-se la vida, a adoptar una estratègia oportunista: el veiem pul·lular com una cigala entre les formiguetes camperoles que treballen els seus bancals de secà i d'horta a diari. Quan coneixem les activitats quotidianes de la gent, ens els trobem llaurant, sembrant, cavant, segant, fent olives o veremant; a ell, pel contrari, el trobem a l'hostal, bevent i acompanyat de *dones mundàries* (prostitutes) a les quals explota. Les seues activitats estan a la ratlla de la delinqüència, unes vegades fora i altres dins, en una perillosa i esvarosa frontera. La reprovació dels seus veïns tenia un eco de familiaritat: al Palomar, on tots es coneixen, tots es toleren, més o menys, en funció de les circumstàncies. Molts dels caps de família havien estat *companyons* seus i havien compartit les perilloses aventures a una part o altra de les espases massa fàcilment desembeinades en els anys d'adolescència.⁸ Ara, tanmateix, en Jaume estava embolicat en altres cabòries, amb notòries connexions amb els bandits i bandolers de les comarques properes i, ben especialment, d'Algemesí i de Carcaixent, a la comarca de la Ribera.

⁸ Ell mateix fou protagonista d'una brega a espasa desembeinada en 1590, de la qual va resultar ferit. Cf. Terol i Reig (1996, 472-477 i 479-486).

La senda de la seducció: una fadrina enamorada

Jaume Mollà coneix molt bé Vicent Esquer i Jerònima, sa neboda. És un client assidu de l'hostal. Sol aparèixer sempre en companyia d'una prostituta a qui explota. És un alcavot, un proxeneta, però sembla desplegar un atractiu irresistible per a les dones: la jove Jerònima serà seduïda per les seues paraules dolces i expertes, per les seues promeses fantasioses, “ab ses manyes y persuasions,” com diran molts dels veïns del Palomar.⁹ De seguida li prometrà, fins i tot, casament. Per a Jerònima, el casament era sinònim de llibertat, perquè això suposava l'alliberament del dogal de la tutela a què havia de sotmetre's com a òrfena i menor d'edat. En qualsevol cas, l'atracció que sentia per Jerònima era innegable.

La declaració de Jerònima Verdejo serà extensa i rica en detalls i dades. La seua actuació la implicava indirectament en els delictes de què serà acusat Jaume Mollà. S'esforçarà per exculpar-se, per demostrar el seu penediment i remordiment, per exhibir l'esmena del seu comportament anterior. Alhora, ens descriu, amb pèls i senyals, la seua relació amb Mollà. Una descripció inusitadament rica en detalls, d'una manera gens habitual.

Els fets succeeixen en setembre de 1601. Jerònima mateixa indica en la seua declaració que estava “en casa de Vicent Esquer, son oncle, servint-lo; la qual casa és ostal y taverna.” Afegeix, a més, que

solia acudir allí moltes vegades Jaume Mollà, ab una dona mundària que portava en sa companyia y estant moltes vegades en dita casa eo ostal, la dita dona mundària, per inductió del dit Jaume Mollà, diya moltes vegades a ella [...] estes consemblants paraules:

— *Hierònima, anau-vos-ne ab nosaltres que a fe que us tractarem bé y no y perdreu res ab nosaltres, ni la passareu mal.*

A bon segur que la jove no estava massa contenta de les condicions de vida a ca son oncle o del tracte que rebia d'aquell. Les promeses que li feien Jaume Mollà i la seua companya *mundària* la temptaven de valent. Ell va saber desplegar totes les seues arts i manyes i va continuar insistint. La imatge de perillositat, de personatge dolent, de Mollà sembla resultar molt seductora per a l'adolescent. Un dia, fins i tot, “li dix que furtàs tot lo que pogués al dit Vicent Esquer, son oncle, y que se n'anassen los dos.”

⁹ AMA, llig. 1602-C, doc 73. Totes les cites, llevat d'indicació en contrari, procedeixen d'aquesta font.

La seducció llavors ja s'havia consumat. Jerònima accedirà a les propostes de Mollà i tramaran tots dos la fugida i el robatori. La nit del 21 de setembre, Jaume l'esperava fora de la casa de son oncle mentre ella efectuava el robatori. A continuació, segons relata Jerònima:

se n'anaren los dos junts, costat per costat. Y anaren aquella nit a una serra que li pareix a ella, dita relant y testimoni, que era la serra de Benigànim. Y allí s'estigueren en una coveta y en lo endemà de matí no gosaren exir de dita coveta perquè no fossen vists; y en ser de nit, ixqueren de dita coveta y comensaren anar envés camí de Rafelguaraf, per so que li havia dit Jaume Mollà que ell tenia allí un amich y estarien en sa casa un parell de dies y que ell embiaria al dit amich al lloch del Palomar, per veure que és lo que deya la gent del dit Jaume Mollà y de ella.

A més a més, remarca la circumstància de la promesa de matrimoni que, sempre segons la seua versió, va ser la raó que la va decidir a fugir amb ell i a furtar en casa del seu oncle.

Vicent Esquer se n'havia adonat del furt ja de matinada. Possiblement ja sospitava alguna malifeta per l'estil, alertat per les contínues converses i la familiaritat de la seua neboda amb el brivall de Mollà. Sense perdre temps, va eixir en persecució de la parella. El testimoni de Nicolau Micó, cunyat de Jerònima, precisa les circumstàncies de la persecució. Vicent Esquer anà el dia 22 de matinada a sa casa per a demanar-li que l'acompanyés. Micó estava dèbil, convalescent d'una malaltia que li havia fet perdre molta sang. Però, atesa la gravetat del cas i les obligacions familiars, va accedir a la petició del seu oncle. Prengueren els matxos i anaren a Montaverner, el lloc veí, terme de la ciutat de Xàtiva, on van interrogar algunes persones. Però ningú els pot donar notícia. De bon matí, van decidir, doncs, d'anar-se'n fins a Carcaixent per continuar la recerca. Havien sospitat que algunes de les amistats de Mollà a la Ribera els acolliria. Avantatges dels pobles menuts (allò de "poble menut, infern gran," que diu la parèmia popular) on tot se sap, com ara les relacions de Mollà amb altres brivalls i malfactors de la comarca del Xúquer. La recerca fou tanmateix infructuosa i això que van passar tot el dia següent cercant-los.

De Carcaixent estant, un amic els va deixar dues escopetes perquè anaven armats tan sols amb les espases i coltells. En aquells temps això era una temeritat: quan s'eixia als camins infestats de bandits i malfactors, calia anar armat fins les dents. S'encaminaren a la serra propera a Carcaixent. I fent aquest itinerari la sort els va somriure: van

encertar a interceptar la parella de fugitius prop “de la serra del riu de Barcheta.”

L'encontre es va produir cap a mitja nit, en una nit obscura i sense lluna. Jerònima continua relatant ara els fets, minuciosament. Viatjaven de nit per passar desapercebuts, però quan es dirigien a Rafelguaraf, anant per un camí proper a Sant Joan de l'Ènova, foren descoberts per Esquer i Nicolau Micó. La foscor de la nit explicaria que l'encontre no se saldarà amb conseqüències més greus. Els perseguïdors albiraren les figures dels dos fugitius. Mollà, per la seua banda, va sentir algú pel camí i va cridar: — “*Qui va allà!*.”

Vicent Esquer va reconèixer la veu i va disparar l'escopeta sense contemplacions. Però va errar el tret. Tanmateix, Mollà exclamarà: — “*O lo lladre, que m'ha mort!*” i cobrirà amb èxit la seua fugida.

Abandonarà Jerònima i el botí i pegarà a fugir, espavordit. Esquer va encoratjar Nicolau Micó perquè disparara contra Mollà i l'impedís la fugida: — “*Nicholau! Tira-li una escopetada al vellaco!*.”

Segons la declaració del propi Vicent Esquer li hauria dit: “*Desparau-los!*” i “*Muyren los lladres!*.” Però Micó, molt fluix per la malaltia, no tenia la vista clara i a més, indicarà que, com que Mollà “anava fugint y corrent ja no li pogué tirar.” Una justificació no del tot convincent, val a dir, que ens fa sospitar que donava per bona la resolució de l'assumpte amb la fugida de Mollà. Una fugida tan acuitada, que va perdre fins i tot el capell que duia al cap i la capa.

I allà va quedar Jerònima, atrapada enmig de la seua aventura adolescent, a mercé de les ires dels seus parents enfurismats. Les conseqüències de la seua acció eren molt greus. Prova d'això va ser el tens col·loqui que, segons declara Micó, van mantindre ell i Esquer: “parlaren entre ells si la matarien o no per la deshonorra que els havia fet de haver-se'n anat ab lo dit Jaume Mollà.” El cas seria una taca indeleble en l'honor de la família. Eren temps en què l'honor i l'honra eren sagrats i les ofenses, el deshonor o la deshonorra, solien tindre una satisfacció en sang de manera quasi immediata. La gent matava i moria per l'honor, arribaven a arruïnar-se per aquesta causa. Afortunadament per a Jerònima, les seues ires es van temperar i van mostrar compassió amb ella. Ací la intervenció del seu cunyat Nicolau Micó fou providencial. Comptat i debatut, van decidir no matar-la i tots tres van tornar al Palomar.

Potser les súpliques de Jerònima amb l'argument de que mantenia intacta la seua *honra* foren determinants per tal d'explicar el perdó. Ella mateixa descriu, fil per randa, una circumstància ben poc habitual:

que durant els moments passats amb Mollà, aquest hauria intentant violar-la o mantindre relacions sexuals en quatre ocasions. Però ella havia aconseguit resistir-se-li:

que lo dit Jaume Mollà provà quatre vegades de tenir quefer ab ella, forsejant y pujant-li de damunt y no podent corrompre-la, diïa dit Mollà:

— *Val Déu! Què és assò que sou closa, que no us puch rompre? A fe que si jo aguera menjat bé us aguera romput! Però arribarem a poblat y menjarem y restarem un parell de dies en una casa y heus rompré!*

En qualsevol cas, avortada dràsticament i acabada dramàticament la seua aventura, Jerònima buscava salvar els mobles: era peremptori mantindre intacte el seu honor, o la part que li quedava, si és que li'n quedava, que tampoc ho podem esbrinar fefaentment ni va ser matèria investigada pel tribunal. Cert o fals, va resultar convincent i sembla que la van creure. Tot i això, la seua actuació no li permetia llevar-se de sobre l'ombra de la sospita ni la protegiria de la mala fama. La gent del veïnat començaria a murmurar i quedaria senyalada per sempre en una població tan menuda.

Per això mateix, només va passar dos dies al Palomar, reclosa a casa del seu oncle i sempre ben vigilada: el seu oncle li va perdonar la vida però després de la traïció a la seua confiança va decidir despatxar-la de sa casa. Després, en efecte, Esquer la va dur a casa dels seus oncles d'Ontinyent, Salvador Insa i Magdalena Esquer, qui havia estat casada en primeres núpcies amb el també ontinyentí Gaspar Úbeda.¹⁰ Magdalena era germana de sa mare i de son oncle Vicent. Estava clar que el seu oncle Vicent estava ben enutjat amb la seua neboda: no li perdonaria la malifeta i no voldria saber-ne res més d'ella en el futur.

Les passions i l'honra, la rancúnia i la mort

Durant els mesos següents Jaume Mollà va anar vagarejant, rondant el poble que l'havia vist nàixer, com el depredador que aguaita la seua presa. De tota manera, sembla que no es van presentar càrrecs contra Jaume Mollà. La causa és òbvia: l'honor i/o l'honra, perquè és evident que es veuria involucrada també Jerònima Verdejo, amb la deshonra que això comportava.

¹⁰ Casada en segones noces amb Salvador Insa, en primeres noces maridà amb l'ontinyentí Gaspar Úbeda, el 5-11-1581: APP, f. 62v.

Els fets que estem analitzant tindrien, però, un desenllaç dramàtic. D'ençà de l'encontre al riu de Barxeta, prop de Sant Joan de l'Énova, les coses aniran agreujant-se. Jaume Mollà vagava fugitiu, perquè temia l'acció de la justícia. El rancor el consumeix. Al seu torn, sent el seu honor greument malmés pels esdeveniments anteriors. La reputació era de tot punt omnipresent i, en el seu cas, havia de tornar a fer-se respectar.

Primer Mollà comença a aguaitar i encalçar Esquer. Uns dies després dels fets del riu de Barxeta, Esquer li va tornar a Mollà —mitjançant Joan Vidal, fill de Pere d'Ausiana, un altre veí del Palomar— la capa i el capell que havia perdut la nit que els sorprengueren a l'Énova. Poca broma: Mollà ja l'havia amenaçat prèviament de matar-lo, “ab altres apossessats,” si no li'ls tornava. És a dir, amb el concurs d'altres malfactors i fugitius, gent de males fetes.

Esquer, acovardit, temia la revenja de Jaume Mollà. La declaració de Nicolau Micó, cunyat d'Esquer, ens permet confirmar-ho. Uns mesos després, en abril de 1602, Esquer s'alarma pel rumor que Jaume Mollà, armat amb una escopeta de pedrenyal (arma prohibida llavors perquè feia més ràpid el tret¹¹), rondava per darrere dels corrals i capterres del poble. Esquer temia per la seua vida. Un personatge com Mollà era intimidant i digne de ser temut, sense cap mena de dubtes.

Esquer va parlar amb el seu nebot Nicolau Micó i li va confessar els seus temors. Micó va intercedir davant Pere Micó, cosí-germà seu i lloctinent del justícia al Palomar aquell any. Aquest li va confirmar que els temors d'Esquer no eren exagerats: — *“Cosí, lo que pasa és asò: que en lo dia de hahir, arribant yo en lo corral a descarregar lo aladre y estant descarregant, víu a Jaume Mollà a la porta de dit corral.”*¹²

Pere Micó, màxima autoritat (en qualitat de lloctinent del justícia d'Albaida) del Palomar aquell any (recordem que el Palomar encara formava part d'Albaida), havia advertit Mollà que no gosara fer cap mal a Esquer, perquè era “amic seu.” Però la resposta evasiva que li va donar Mollà era una prova manifesta de les seues intencions.

Un altre dia el lloctinent del justícia va haver d'advertir Esquer: — *“Tocau Vicent Esquer que Jaume Mollà està así darrere les parets dels corrals ab una escopeta que us vol matar!”*

L'hostaler, esbalaït, se'n va fugir corrent i es va tancar en casa

¹¹ A la dècada dels vuitanta del Cinc-cents proliferaran els pedrenyals, amb un efecte equiparable a les armes de repetició al Far West americà. Les armes amb panys de pedra foguera eren més netes, més ràpides i eficaces, i afavorien la sorpresa. Aquesta era un arma prohibida llavors al valencians: García Martínez (1980, 65 i 87-92).

¹² AMA, llig. 1602-C, doc 73.

amb pany, forrellat i la cadena tirada. Era 24 d'abril i aquella mateixa nit Nicolau Micó anà a casa d'Esquer i li contà tot el que sabia, i li va recomanar que anara amb molt de compte perquè corria perill. Les intencions de revenja de Mollà eren ben conegudes al Palomar. Segons un altre testimoni, el llaurador Antoni Montagut, Mollà se sentiria “molt agraviat i afrentat,” consternat per la fracassada fugida amb Jerònima.

La situació era molt perillosa, però ningú havia pogut preveure ni esperar un desenllaç tan ràpid. Sobretot per les prevencions preses per Esquer i per la protecció que li havien proporcionat els seus parents. Bona prova d'això és la declaració de Nicolau Micó: l'endemà, 25 d'abril,

estant ell testimoni en la vila de Bèlgida, en la església, que havien anat acompanyar la prosesó que havia del Palomar a dita vila de Bèlgida ab la qual aportaren sertes relíquies del benaventurat sant Llorens y de altres sans y véu que deien les dones en la església al justícia del Palomar: — *Aviseu-lo y digueu-li que hixca que han mort un home!*

El justícia va eixir de seguida i es va dirigir a corre-cuita, junt a “molta gent, envés lo Palomar.”

Les notícies no eren del tot exactes. No hi havia hagut una mort, però sí un intent d'homicidi en la persona de Vicent Esquer. En efecte, un dia que havia baixat la guàrdia i havia eixit a caçar prop de les cases del poble, li serviria l'avinentesa a Mollà per prendre's complida revenja. L'aguaitava amagat darrere d'uns albarzers i, quan se li posà a tir, va disparar la seua escopeta de pedrenyal. Esquer va quedar greument ferit “en lo genoll de la cuxa y rompent-li los ossos de dita cuxa.” Les cures li les feia el barber o cirurgià del Palomar. Ningú tenia el menor dubte de quin era el mòbil de l'agressió: el rancor i la revenja. Així ho corroboraren els diferents testimonis que declararen. Comptat i debatut, Esquer morirà pocs dies després com a conseqüència d'aquestes ferides.

Mollà va pegar a fugir immediatament. Però no se'n va anar molt lluny. Simplement va canviar de jurisdicció, per eludir l'acció de la justícia. Anava fugint pels termes veïns, anant de jurisdicció en jurisdicció (llavors hi havia terres de reialenc i de senyoria) després de la mort d'Esquer. Fa l'efecte que Mollà no podia llevar-se del cap Jerònima, de qui fa l'efecte que s'havia encapritxat fins al punt d'estar-hi completament obsessionat: s'hi va estar sis mesos darrere les seues passes.

Finalment va poder resseguir-li la pista fins a Ontinyent. A principis de juny de 1602, va trobar “a boca vespre” (poqueta nit) Julià López, un jornal·ler castellà de 30 anys d’edat que residia a Ontinyent. López declara que “estant junt a la Torre de la herència de don Christòfol del Milà,¹³ trobà un home espallut ab un sombrero en les ales molt grans,” el qual li va preguntar si coneixia una “fadrina que està en casa de Insa, dit *lo Calent*.” López va contestar afirmativament. Aleshores li fa un encàrrec: que li diguera que “un home del Palomar li volia parlar.” L’home del Palomar, d’espatlles amples i capell d’ales grans, no era cap altre que Jaume Mollà; la fadrina era, òbviament, Jerònima.

El jornal·ler castellà era sens dubte un personatge marginal, acostat (si no immers) en el *lumpen*, el grup de delinqüents comuns ontinyentins. Un indici: vivia, segons ell mateix declara, “en les coves de dita vila de Ontinyent,” situades a la part inferior del llit del riu, que era la pitjor zona de tota la vila. En qualsevol cas, va complir l’encàrrec, segons ens ho confirma la pròpia declaració de Jerònima. Als pocs dies la va trobar per Ontinyent. Ella baixava al riu a fer la bugada, com llavors era habitual. Les dones acudien a les vores on hi havia instal·lades unes lloses per tal de llavar la roba i l’estenien pels voltants. López li transmet el missatge de Jaume Mollà: — “*Que li fassau plaer de dar-li lloch per a parlar-vos. Y, si voleu, jo us acompanyaré per a anar allà hon està dit Jaume Mollà.*”

Jerònima va respondre alarmada: — “*Que vol-me matar? No és prou que ha mort mon oncle?*”

López la tranquil·litza i li dona garanties personals que res li passaria. Hauria arribat a afirmar, de manera explícita a que: — “*Si ell vos volgués fer algun dany, haviem de restar allí ell o jo.*”

Jerònima li respon llavors que li donaria la contestació a l’endemà. Però, segons López, van passar els dies sense saber res d’ella i finalment va anar a ca els oncles de Jerònima, on ella residia. Ella no es fiava gens ni mica: li va contestar que al matí següent esperaria que se n’anara sa tia a missa i que llavors l’acompanyaria i aniria a parlar amb Mollà. Temorosa de la seua vida, Jerònima va acudir al justícia d’Ontinyent i va denunciar López pels seus tractes amb Mollà, un fugitiu de la justícia amb un homicidi a les esquenes. El justícia ontinyentí va advertir López que no tornara a molestar Jerònima.¹⁴ Havia quedat escarmentada

¹³ Una heretat coneguda en l’actualitat com la torre de Ferrero.

¹⁴ Malauradament, no s’ha conservat el registre judicial o llibre de cort del justícia d’Ontinyent corresponent a 1602, encara que sí els anteriors i posteriors, a l’Arxiu Municipal d’Ontinyent.

dels tractes amb Mollà, a més, amb els darrers esdeveniments les coses havien canviat ostensiblement: son oncle havia mort i Mollà era un fugitiu de la justícia sobre el qual planava el dogal de la forca.

Epíleg: l'ombra de la forca

Va ser una decisió encertada, la de Jerònima. El ben cert és que ja no tenim més notícies seues i és molt poc el que podem dir, de moment, de la seua sort posterior. Cal pensar que a Ontinyent, on el seu *pecat de joventut* no seria tan notori i podria passar més inadvertit, refaria la seua vida sense ulteriors complicacions.

La sort de Mollà va ser ben distinta.¹⁵ Els seus intents per reprendre el contacte amb Jerònima li van eixir molt cars: pocs dies després, el 7 de juny de 1602, va ser capturat pels agutzils del batle o procurador general del comtat d'Albaida (no seria marquesat fins 1605) al molí de Rodenes, ja en terme d'Albaida, en la cruïlla amb els termes de l'Olleria, Ontinyent, Aiello de Malferit i Agullent. En l'interrogatori a què fou sotmés a continuació, Mollà negarà, cínicament, que el "rancor y mala voluntat" contra Esquer haguera estat la causa de l'agressió.¹⁶

Tot feia suposar que Mollà acabaria penjat de les forques d'Albaida per l'assassinat d'Esquer i els altres delictes, entre ells el d'estupre d'una menor. L'homicidi del qual se l'acusava tenia l'agreujant de la premeditació. Però aquest personatge encara protagonitzarà un nou episodi en l'espectacular epopeia que va ser la seua vida: fugirà de les presons d'Albaida en una fuga massiva de tots els presoners, cristians i moriscos, afavorida per la connivència de dues nodrides colles de bandits: una de moriscos del comtat d'Albaida i una altra de bandits cristians conformada per gent d'Algemesí i de la Vall d'Albaida, que eren els valedors de Mollà.

La presó d'Albaida estava situada a una raconada de l'actual plaça de la Vila, dins del recinte emmurallat. El batle del comtat procedirà a investigar i a aclarir les circumstàncies de la fugida dels quatre malfactors que hi eren empresonats: a més de Mollà, el morisc de Benissoda Jaume Pinter, i els navarresos Martí Bassan i un altre companyó. El report de les indagacions ens forneix informació sobre les circumstàncies de la fugida que s'havia produït de matinada.¹⁷

¹⁵ Fem una síntesi del tractament realitzat fa uns anys en Terol i Reig (1996, 479-486).

¹⁶ AMA, llig. 1602-C, doc 73, ff. 9-10v. Confessió *ex officio* de Jaume Mollà.

¹⁷ AMA, llig. 1602-C, doc. 105. En la sentència d'un procés incoat a la Cort del procurador general o batle de la vila d'Agres, consta la pena de vergonya pública (passejat

Els presos hagueren de trencar, primer que res, les cadenes amb què Jaume Mollà i Pinter estaven amarrats, del coll, a una argolla. Se n'havien fugit "per la boca de la necessària," és a dir, el forat excavat perquè els presos pogueren fer les seues necessitats fisiològiques. Havien excavat un gran forat en la muralla que havia ampliat el diàmetre de "la eixida que té la dita necessària a la dita barbacana." El rastre que deixaren podia seguir-se fàcilment: "y al que-s pogué dependre del rastre, se n'an anat plens de merda." Una fugida certament bruta... Era clar que havien comptat amb "ajutori per part de fora" ... I de la part de dins, molt probablement: tot ens fa pensar en la connivència del carceller. Se'ns fa difícil explicar que no haguera oït ni vist res.

L'ordre de recerca i captura dictada per la Cort del Batle del comtat d'Albaida contra els fugitius fa explícita la sospita que eren a la vila d'Ontinyent. Cal explicar que Ontinyent en aquesta època era la vila més poblada del Regne de València, amb un important tràfec amb Castella, lloc apropiat per cercar recer de la justícia. A més, a Ontinyent la jurisdicció pertanyia a la corona, i aquesta multiplicitat de jurisdiccions dificultava l'acció de la justícia contra els delinqüents.

La conseqüència immediata de la seua fugida fou la de quedar inculpat dels delictes dels quals se l'acusava: seria "agut per convicte y confés de dits crims."¹⁸ En abril de 1604, quasi dos anys després de la seua fugida, Jaume Mollà hauria estat capturat de nou i estava empresonat de nou a Albaida. Ara acabarien les seues correrries. Després de ser sotmés al turment Mollà delatarà els implicats en la fugida de les presons i les circumstàncies d'aquesta, fil per randa.¹⁹

Al remat es va complir la sentència dictada pel batle del comtat d'Albaida contra Jaume Mollà:

en pena de mort natural, en axí que totstamps pervindrà a mans de la justisia, portat per los carrers y plasses de la dita e present vila, arrastrat fins al lloch del suplici y en alta forca sia penjat ab corda de espart fins la sua ànima sia separada del seu cos y naturalment muyra y en après sia esquarterat y posat per los camins, tot a beniplàcit de sa senyoria y en les despeses de la present causa.²⁰

dalt d'una somera en calçotets), 100 assots i quatre anys de desterrament a Martín López i Jaume de Agullós. Tal volta aquest fóra el nom real de Martín Bassan i l'altre individu, son companyó, que havien estat empresonats a Albaida per lladres.

¹⁸ AMA, llig. 1602-C, doc 73.

¹⁹ Terol i Reig (1996, 479-486).

²⁰ AMA, llig. 1602-C, doc 73.

És a dir, se'l condemnava a ser arrossegat pels carrers d'Albaida per mitjà d'una bèstia (un matxo o mula) fins al lloc on era situada la forca; moriria penjat a la forca; el seu cadàver seria esquarterat i els quatre trossos repartits pels camins principals de la vila.

De segur que la notícia de la sort final de Jaume Mollà va arribar a oïts de Jerònima. Però res en sabem de la seua reacció: melancòlica? Afligida? Alleujada per haver-se llevat de damunt aquesta espasa de Damocles per sempre i haver-la deixat finalment enrere? És clar que no la deixaria indiferent, que la commouria de segur i que una sensació agredolça d'inquietud no l'abandonaria en uns dies. Comptat i debatut, no ho sabem: les especulacions que podem fer al respecte en els nostres dies no són, per això, més convinents de les que es farien els contemporanis als fets que hem relatat.

Obras citadas

- Arxiu Municipal d'Albaida [AMA], llig. 1602-C, doc 73. *Procés criminal del procurador fiscal de la vila y condat de Albayda contra Jaume Mollà, del lloch del Palomar*.
- *Llibres de cobraments de la peita*, 1578.
- Arxiu Parroquial del Palomar [APP], *Llibres sacramentals, Quinque Libri*, 1565-1624.
- Bernat i Martí, J.F. & Badenes Martín, M.A. *Crecimiento de la población valenciana (1609-1857)*. València: Edicions Alfons el Magnànim, 1994.
- García Martínez, S. *Bandolers, corsaris i moriscos*. València: Eliseu Climent editor, 1980.
- Narbona Vizcaíno, R. *Pueblo, poder y sexo. Valencia medieval 1306-1420*. València: Diputació de València, 1992.
- Pérez García, P. *La comparsa de los malhechores. Un ensayo sobre la criminalidad y la justicia urbana en la Valencia preagermanada (1479-1518)*. València: Diputació de València, 1990.
- Terol i Reig, V. "La sang bullent: violències juvenils al Palomar de la fi del segle XVI." En A. Soler & V. Terol i Reig. *El Palomar*, pàg. 472-477 i 479-486.
- "El currículum criminal d'un palomarenc: Jaume Mollà, proxeneta, lladre, assassí i bandit." En A. Soler & V. Terol i Reig. *El Palomar...*, pp. 479-486.
- "Albaida i el Palomar, una historia en comú. De la guerra de la Unió a l'emancipació d'Albaida." En V. Terol i Reig & A. Soler. *El Palomar. On es troben la séquia i el camí*, Ontinyent: Caixa d'Ontinyent-Ajuntament del Palomar, 1996, pp. 231-263.